

**ԹԱԹԵՐԻ ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ
ՄԻ ՔԱՆԻ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

Բանալի բառեր՝ թաթական բանահյուսություն, պատում, անեկդոտ, երգիծական պատմություն, գրավոր վկայվածք, կերպար, հավատարխն, խենթ, իմաստուն, խրատարու:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի հոգևոր նկարագրի մասին առավել ընդգրկուն պատկերացում է տալիս ժողովրդական բանահյուսությունը, որն արտացոլում է նրա աշխարհընկալումը, բարոյական և արժեքային պատկերացումները:

Իրանական ժողովուրդների բանահյուսական ժառանգության անքակտելի մասն է կազմում թաթերի ֆոլկլորը: Թաթերը պատկանում են իրանական այն ժողովուրդների թվին, որոնց բանահյուսությունը, ըստ հարկի, ուսումնասիրված չէ, և նրա բանավոր խոսքարվեստի սուսկ փշրանքներն են գրառված: Այս ուղղությամբ առաջին փորձը կատարել է ռուս հայտնի ազգագրագետ և լեզվաբան Վ. Միլլերը, որի “Татские этюды”¹ գրքում զետեղված են մի քանի պատումներ Մոլլա Նասրեդինի և Բահլուլի մասին: Այդ նյութերը թույլ են տալիս որոշ գուգահեռներ անցկացնել թաթերի և Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների բանահյուսության մեջ ու գրավոր վկայվածքներում տարածում գտած այդ կերպարների և նրանց առնչվող գրական-բանագիտական իրողությունների միջև:

¹ Миллер В., “Татские этюды” (часть I), Тексты и татско-русский словарь, Москва, 1905.

Մոլլա Նասրեդդինը և Բահլուլը (Բուհլուլ, Բոհլուլ, Բեհլուլ, Բալուլ) Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների բանահյուսության և գրականության հայտնի կերպարներից են: Ըստ արաբական միջնադարյան աղբյուրների, Բահլուլն արաբ միջավայրի ծնունդ է²: Հետագայում նրա կերպարն անցել է Մերձավոր Արևելքի այլ՝ իսլամադավան (իրանական, քրդական, թուրքական և այլն) և քրիստոնյա ժողովուրդների գրականություններ (հայկական, ասորական):

Պարսից գրականության մեջ Բահլուլի և Մոլլա Նասրեդդինի անունների շուրջ հյուսվել են տարատեսակ պատմություններ՝ երգիծական պատմություններ (*մասալ*), անեկդոտներ (*լաթիֆե*), հեքիաթներ (*հեքայաթ*), որոնցում նրանք հանդես են գալիս որպես սրամիտ, խորամանկ, իմաստնությամբ օժտված անձնավորություններ: Բահլուլի մասին պատումներն ընդգրկվել են պարսից գրականության այնպիսի խոշոր ներկայացուցիչների ստեղծագործություններում, ինչպիսին են Աբուլ-մաջդ Սանային, Ֆարիդադդին Աթթարը, Ջալալեդդին Ռումին, Մուլեհեդդին Մաադին և այլ հեղինակներ³:

Հարկ է նշել, որ Բահլուլը ավանդաբար ներկայանում է որպես «*իմաստուն խենթերի*» հավաքական կերպար: Իսլամական հավատախնների եղբայրակցությունը հայտնի էր «*Օղալայե մաջանին*» (իմաստուն խենթեր), «*մաջզուբան*» (Աստծո սիրով գերվածներ) և այլ անվանումներով⁴: Իսլամական ա-

² Մկրտչյան Հ., Նորահայտ փաստեր «Պատմութիւն յաղագս Փահլուլ թագաւորին» գրույցի հայերեն թարգմանության և նրա բնագրի վերաբերյալ, Պատմա-բանասիրական հանդես, Երևան, 1992, № 2-3, էջ 227:

³ Mohammad Ja'far Yāhaqi, Farhange asātir va ešārāte dāstāni dar adabiāte fārsi, Soruś, Tehrān, 1369, s. 136.

⁴ Խաչատրյան Ե., Բուհլուլի կերպարը արաբա-իրանական գրուցապատումներում, Իրան-նամե, Երևան, 2001, հ. 36, էջ 71: Այս մասին մանրամասն տե՛ս նաև Խաչատրյան Ե., Հավատախնության կրոնահոգեբանական հայեցակետերի շուրջ, Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Երևան, 2000, հ. XIX, էջ 215-220:

վանդույթում այդպես էին կոչվում այն անձինք, որոնք գիտակցաբար խենք էին ձևանում՝ հասարակությունից անջրպետվելու և մեկուսանալու համար: Միջնադարյան հայ իրականության մեջ հավատի այդպիսի ինքնամոռաց նվիրյալները ստացել էին *հավատախն* անվանումը:

Բահլուլը եղել է պատմական դեմք և արաբական մատենագրության մեջ վկայված է Աբու Վուհայբ Բահլուլ (կամ Բուհլուլ) բին Ամր (աս-Սայրաֆի կամ աս-Սուֆի) ալ-Մաջնուն ալ-Քուֆի անունով⁵: Սակայն ժամանակի ընթացքում նրա անվան շուրջ հյուսվել է տարատեսակ ավանդությունների այնպիսի մի ցանց, որ այսօր արդեն դրանց մեջ գրեթե անհնար է տարանջատել իրականն ու մտացածինը: Ժամանակակից գերմանացի գիտնական Ուլ. Մարգուլֆի բնորոշմամբ «... որքան անորոշ է պատմական Բահլուլի կերպարը, նույնքան հարուստ է նրա մասին լեգենդը»⁶:

Բահլուլի վերաբերյալ մեզ հասած պատումների մեծ մասում նրա հետ մեկտեղ հանդես է գալիս Աբբասյան հարստության խալիֆ Հարուն առ-Ռաշիդը: Ուսումնասիրողների շրջանում ընդունված է այն տեսակետը, որ Բահլուլը և Հարուն առ-Ռաշիդը հորեղբորորդիներ են եղել: Քրդական հեքիաթներում նրանք ներկայանում են, նույնիսկ, որպես հարազատ եղբայրներ՝ «մի մորից ու հորից»⁷: Արաբական ավանդույթը Բահլուլին համարում է Հարուն առ-Ռաշիդի պալատական ծաղրածու, ինչը զուգահեռելի է Մովս Լասրեդդինի՝ Լենկթեմուրի արքունիքում և Պըլը Պուդիի՝ Արցախի մելիքներից Մելիք-Շահնազարի տանը ծաղրածուի կարգավիճակ շնորհող ավանդությունների հետ:

Բահլուլի մասին շրջանառվող պատումներում նա մերթ իմաստուն խրատատու է, ով խորհուրդներով ջանում է օգտա-

⁵ Մկրտչյան Հ., նշված հոդ., էջ 227:

⁶ Marzolph U., Der Weise Narr Bühlul, Wiesbaden, Steiner, 1983, s. 3.

⁷ Курдские народные сказки, Москва, 1970, сс. 103-105.

կար լինել մարդկանց, մերթ խենթ ձևացող, ինչը հնարավորություն է տալիս նրան համարձակ սրամտությամբ «այս աշխարհի ուժեղների», մասնավորապես խալիֆի երեսին ասել ճշմարտություններ: Իր այս հատկանիշներով Բահլուլի կերպարը զուգահեռներ ունի գրեթե բոլոր ժողովուրդների բանահյուսության մեջ: Այս իմաստով Բահլուլին զուգահեռելի են Մուլա Նարեդդինը՝ իրանական, Պըլը Պուդին՝ հայկական և юродивый-ները՝ ռուսական իրականության մեջ⁸:

Բահլուլի և Մուլա Նարեդդինի խորհուրդները ընդգրկման լայն շառավիղ ունեն՝ կրոնա-քաղաքականից մինչև կենցաղային և միջանձնային հարաբերություններ: Քրդական հեքիաթներից մեկում Բահլուլն օգնում է պատումի աղքատ հերոսին ամուսնանալ սիրած աղջկա հետ՝ հակառակ վերջինիս հարուստ հոր ու անգամ խալիֆի ջանքերի: Բահլուլն իր իմաստուն խոսքերով ու խորհուրդներով է վկայված նաև Միլլերի գրառած պատումներում, որոնք հիմնականում կենցաղային բնույթի են: Դրանցից մեկում, որը վերնագրված է «Յահյա Բերմեքիդի և Բահլուլի պատմությունը», վեզիրը ի վերջո ընդունում է Բահլուլի երեք իմաստուն ասույթը. երբեք չվստահել կնոջը, հույսը չդնել հարստության վրա և չապավինել պաշտոնին⁹: Միլլերի գրառած մյուս գրույցում Բահլուլը ներկայանում է որպես հարստացման ուղիների գիտակ և խորհրդատու:

Մեկը մոտենում է Բահլուլին և ասում. «Խե՛նթ Բահլուլ, ինձ խորհուրդ տուր, ի՞նչ անեմ, որ մեկ օրում հարստանամ»: Բահլուլը պատասխանում է. «Մի քանի դազան ջրի մեջ սոխ դի՛ր, տարվա վերջում կավելանա և կհարստանաս»: Այդպես էլ անում է: Որոշ ժամանակ անց սոխը գրմխում է: Գալիս է

⁸ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Персидские анекдоты пер. с персид. М. Ашрафи и др., Москва, 1963, сс. 8-13, Армянский фольклор, сост. и пер. Г.О. Карапетяна, Москва, 1979, сс. 7-10.

⁹ Миллер В., укр. соч, сс 5-6.

Բահլուլի մոտ ու ասում. «Այդ ի՞նչ արեցիր, ամբողջ տունս հոտ է ընկել»: Ինչին Բահլուլը պատասխանում է. «Ապա ինձ ինչու՞ խենթ անվանեցիր, ես քեզ լավ խորհուրդ կտայի»¹⁰:

Այս պատումի տարբերակը հանդիպում է նաև եզդիական բանահյուսության մեջ¹¹:

Եզդիական ավանդույթում Բահլուլը հայտնի է երկու անվամբ՝ *Բալուլ-գանա* (խելացի, գիտուն Բալուլ) և *Բալուլ-Ղինըք* (ծուռ, շեղված Բալուլ): Վերը շարադրված թաթական պատումում Բահլուլը հանդես է գալիս *Բահլուլ-դոնանդա* (իմաստուն Բահլուլ) և *Բահլուլ-դիվոնա* (խենթ Բահլուլ) անվանումներով: Ասորական բանահյուսության մեջ հանդիպում են Բահլուլի *Բահլուլ-Ղիվանե* և *Բահլուլ-Ղանանդե* անվանումները¹²: Պարսկերեն «*դիվանե*» և «*դանանդե*» մականուններից եզրակացնելով՝ քրիստոնյա գրականությունների դեպքում փոխատու աղբյուրը, հավանաբար, եղել է իրանական բանահյուսությունը:

Արժե նշել, որ այդ գրույցներում կին ընտրելիս տղամարդիկ հաճախ խորհուրդ հարցնելու համար գալիս են Բահլուլի մոտ: Ուշագրավ է այն փաստը, որ այդպիսի բովանդակությամբ մի ավանդազրույց նշանավոր սուֆի բանաստեղծ Ջալալեդդին Ռումին ներառել է իր «Մասնավեի մանավի» պոեմում¹³: Նույնանման սյուժեով մի պատում է շրջանառվում նաև եզդիական բանավոր հաղորդումներից մեկում:

Հարկ է նկատել, որ Մոլլա Նասրեդդինի կերպարն ավելի մեծ տարածում է գտել Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների գրականության և բանահյուսության մեջ, քան Բահլուլինը: Թաթական բանահյուսության վկայվածքներում Մոլլա Նաս-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 7-8:

¹¹ Խաչատրյան Ե., նշվ. հոդ., էջ 74:

¹² Истребитель колючек. Сказки, легенды и притчи современных ацирийцев, Москва, 1974, сс 269-270, 364-366, 368.

¹³ Jalaleddin Rumi, Masnavi-e Manavi, Tehrān, 1373, daftare II, 2404-2413, p. 249.

րեդդինը հանդես է գալիս երգիծական նկարագրով՝ սրամիտ է և ուղղախոս: Նա սիրելի կերպար է Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների գրականության և բանահյուսության մեջ: Գուցե դրանով կարելի է բացատրել այն իրողություն, որ թաթերի շրջանում Բահլուլին առնչվող պատումներից մեկի սյուժեն տեղ է գտել Ռուսիի «Մասնավիե մանավիում», սակայն այստեղ դրա հերոսը Մուլա Նասրեդդինն է:

Մի օր Բահլուլի մոտ է գալիս մի մուրացկան: Բահլուլը չորսհարկանի տուն ուներ: Ամեն անգամ, երբ տուն էր գալիս, դժվարությամբ էր ներքև իջնում: Այդ օրը անձրև էր գալիս, տանիքը կաթկթում էր: Բահլուլը բարձրացել էր տանիք, որ պեսզի ամրացնի կտուրը: Ներքևում կանգնած մուրացկանը ձայն տվեց «Մեկ բոպեով կիջնե՞ս այստեղ, ես պետք է քեզ բան ասեմ»: Խեղճ Բահլուլը մտածեց՝ ինչ-որ գաղտնիք է, մեծ անհանգստությամբ ներքև եկավ, իսկ վերջինս ասաց. «Ի սեր Աստծո, ինձ գոնե մեկ կոպեկանոց տուր, փող չունեմ՝ հաց առնեմ, սոված եմ»: Բահլուլը չպատասխանեց, շրջվեց, կրկին կտուր բարձրացավ, ձեռքը գրպանը տարավ և կանչեց մուրացկանին. «Բարձրացի՛ր կտուր»: Մուրացկանը դժվարությամբ բարձրացավ կտուր, մոտեցավ Բահլուլին և հարցրեց. «Ի՞նչ ես ասում»: «Ոչինչ,- ասաց Բահլուլը,- Աստված կտա»: Լսելով այդ խոսքերը՝ մուրացկանը բարկացած դիմեց Բահլուլին. «Արդյո՞ք «Աստված կտա» դու չէիր կարող ասել, երբ ես ներքևում էի, իսկ դու կրկին անհանգստացրիր ինձ»: Բահլուլը պատասխանեց. «Արդյոք դու չէի՞ր կարող կոպեկ խնդրել, երբ ես կտուրի վրա էի, իսկ դու ստիպեցիր ինձ ներքև իջնել: Չե՞ս լսել ասացվածքը «Ինչ ցանես, դա էլ կինձես»¹⁴:

Մի կարևոր փաստ ևս. Բահլուլի կերպարը հանդիպում է նաև հայ գրականության և բանահյուսության մեջ: «Պատմությունի՛ն յաղագս Փահլուլ թագավորին» գրույցը հայ թարգմանա-

¹⁴ Миллер В., ук. соч, сс 1-3.

կան արձակի նմուշներից է, որը մեծ ժողովրդականություն է վայելել միջնադարյան Հայաստանում: «Փահլուլի պատմության» հայերեն հնագույն ձեռագիրն ընդօրինակված է 1432 թ.: Նշանակում է, որ այդ երկի թարգմանությունն պետք է, որ իրականացված լիներ մինչ այդ, քանի որ գրույցը միջին հայերենով է և հիշեցնում է 13-14-րդ դարերի հայ թարգմանական գրականության լեզուն: Կարծիք կա, որ պատմության թարգմանիչը հայ միջնադարյան բանաստեղծ Ֆրրիկն է¹⁵: Այս կարծիքը հիմնավոր կարելի է համարել այն նկատառումով, որ Ֆրրիկը, ըստ պահպանված տեղեկությունների, իմացել է պարսկերեն: Առայժմ դժվար է ասել, թե «Պատմության» թարգմանությունը արված է պարսկերենի՞ց, թե՞ արաբերենից, քանի որ ձեռագրերից և ոչ մեկում հիշատակություն չկա գրույցի բնագրի լեզվի մասին:

Բացի այդ գրույցից, Բահլուլի կերպարը հանդիպում է նաև Սայաթ-Նովայի խաղերում: Իր «յարի» պատճառած հոգեկան ապրումներն ավելի խոսուն ներկայացնելու համար Սայաթ-Նովան վերջինին համեմատում է «Դիվանա կամ Դանանդա Բահլուլի» հետ:

*Յա՛ր, էշխեմես յիս դառիլ իմ դիվանա,
Բահլուլի պես մնացիլ իմ յիս աջիգ:¹⁶*

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ Մովա Նասրեդդինի և Բահլուլի կերպարները լայն տարածում են ունեցել Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների գրականության և բանահյուսության մեջ: Նրանց առնչվող ավանդապատումներն ու գրույցները, բանահյուսությունից անցնելով հեղինակային գրականություն, պահպանել են ժողովրդական ստեղծագործությանը բնորոշ

¹⁵ Մկրտչյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 226:

¹⁶ Ղանալանյան Ա., Հայ գրականությունը և բանահյուսությունը, Երևան, 1985, էջ 64:

առանձնահատկությունները՝ խոսքի անմիջականությունը և կյանքի երևույթները ժողովրդի աչքերով դիտելու և գնահատելու հատկությունը:

О НЕКОТОРЫХ ПАРАЛЛЕЛЯХ В ФОЛЬКЛОРЕ ТАТОВ И НАРОДОВ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Астхик Гегамян

(резюме)

В статье делается попытка представить образы Моллы Насреддина и Бахлула, которые в виде разных жанров распространены в фольклоре иранских народов, в том числе и у татов. Рассказы и сказания об этих образах из фольклора перешли в авторскую литературу, но при этом сохранили особенности, которые характерны народному творчеству: непосредственность выражения, свойства видеть и оценивать явления жизни глазами народа.

В статье представлены всего несколько фольклорных преданий и рассказов о Молле Насреддине и Бахлуле, которые взяты из книги Миллера “Татские этюды”, однако они дают лишь общее представление о том, что эти образы были широко распространены в фольклоре и письменности народов Ближнего Востока.

**ON SOME PARALLELS IN THE FOLKLORES OF THE TATS
AND THE PEOPLE IN NEAR EAST**

Astghik Geghamyan
(summary)

The article is devoted to the figures of Molla Nasreddin and Bahlul, seen in various genres of Iranian folklore, including among Tat beliefs. Many stories and legends about these personages entered the belletristic literature at the same time preserving all the characteristics of folk tradition: directness of expressions, evaluating life events as simple people do.

In the paper only a few folk tales are presented about Molla Nasreddin and Bahlul, taken from V. Miller's "Tatskie étyudy". However, they give only general ideas concerning the spreadness of these figures in the folklore and written tradition of the people in Near East.